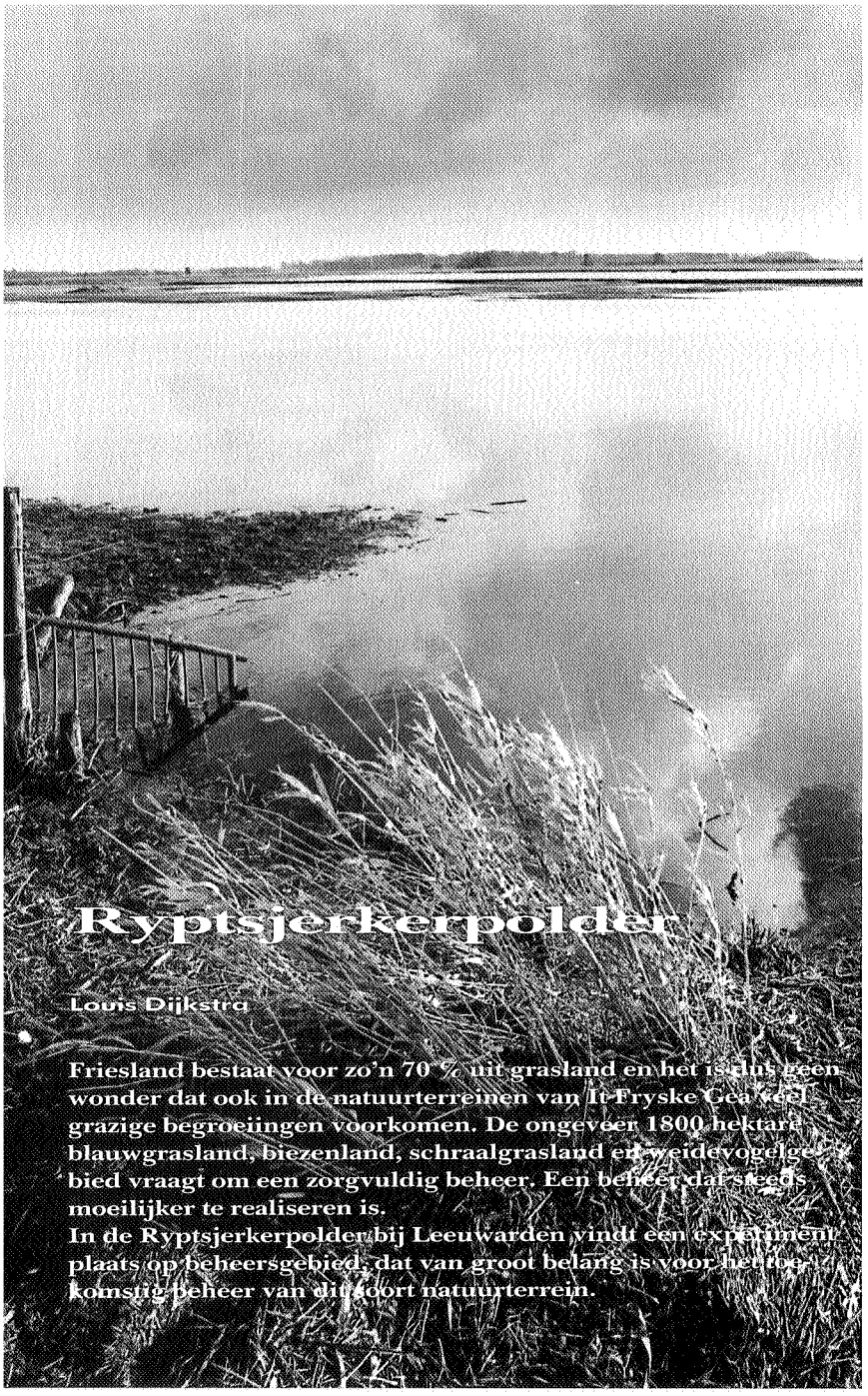

Ryptsjerkerpolder

Louis Dijkstra

Friesland bestaat voor zo'n 70 % uit grasland en het is dus geen wonder dat ook in de natuurterreinen van It Fryske Gea veel grazige begroeiingen voorkomen. De ongeveer 1800 hektare blauwgrasland, biezenland, schraalgrasland en weidevogelgebied vraagt om een zorgvuldig beheer. Een beheer dat steeds moeilijker te realiseren is.
In de Ryptsjerkerpolder bij Leeuwarden vindt een experiment plaats op beheersgebied, dat van groot belang is voor het toekomstig beheer van dit soort natuurterrein.

Enige kilometers ten noord-oosten van Leeuwarden ligt de Ryptsjerkerpolder, vernoemd naar het dorp Ryptsjerk. De polder ligt precies op de overgang van relatief hooggelegen zandgrond naar laaggelegen veengrond grenzend aan de meren Groote Wielen, Houtwielen en Sierdswiel. Het gebied bestaat uit droge- en vochtige graslanden, open water, riet- en ruigteterreinen, verspreid voorkomende broekbosjes en twee eendenkooien. De zuidgrens wordt gevormd door een vrij groot moerasgebied met petgaten. De totale oppervlakte beslaat ca. 225 ha. Het grootste deel van het gebied bestaat uit zomerpolders en boezemlanden die in de late herfst overstromen en pas in het voorjaar weer drooggemalen worden of vanzelf droogvallen.
In de jaren dertig was een groot gedeelte van de polder in eigendom van grootgrondbezitters als de Kerk, de Stichting op Toutenburg, de families Van Harinxma thoe Slooten en Linthorst Homan.

Gesloten kringloop

Door het vrij grote hoogteverschil in het maaiveld van 0,45 m + NAP tot 1,25 m — NAP was dit landbouwgebied moeilijk droog te leggen. De polder is dan ook verdeeld in een zomer- en winterpolder. Verschillende opvaarten die in open verbinding stonden met de achterliggende meren maakten de zaak nog ingewikkelder. Deze opvaarten werden gebruikt voor het hooitransport per praam en het was ook de aanvoerroute van terpaarde die van elders werd gehaald en voor bemesting werd gebruikt. Sommige pachters werden zelfs verplicht om de drie jaar te bemesten met terpaarde. Ook verplicht permanent weiden op deze percelen binnen de winterpolder behoorde tot de mogelijkheden. De schaarse mest werd gebruikt op de bouw- en weilanden, die op de hogere gronden bij de boerderij lagen. Pachters werd door de eigenaar verboden mest en hooi te verkopen. Men wilde de kringloop gesloten houden, met als doel de vruchtbaarheid van de graslanden te behouden cq. te verhogen. Ook toen al bestond er dus een soort Mestwetgeving.
In de jaren dertig was het nog gebruikelijk dat de eigenaar bepaalde hooilanden per jaar verhuurde, de zogenaamde mied-verhuur. Gegadigden konden briefjes bij de eigenaar inleveren en de hoogste bieder was de 'gelukkige'. Later is men van dit systeem afgestapt, omdat het ieder jaar opnieuw scheve gezichten opleverde. Vanuit de optiek van de eigenaren geredeneerd heeft ook meegespeeld dat door dit systeem de kwaliteit van het land achteruit ging. Onderhoud van sloten en greppels kreeg onvoldoende aandacht, immers men wist nooit of het land het volgend jaar weer kon worden gebruikt. Dit gebruik toonde vormen van roofbouw. Indien er sprake was van eigendom of een stabielere pachtovereenkomst werden de landbouwkundige belangen beter behartigd.

Vanouds waren de bûtlânnen (landen buiten de kaden) in gebruik als hooiland. Afhankelijk van de hoogteligging en het weer werd één of twee keer per jaar gehooid.
Eén keer hooien en naweiden met jongvee en/of schapen was ook zeer gebruikelijk. Door gebrek aan mest (wat kan de wereld veranderen) werden deze hooilanden nooit bemest. De jaarlijkse periodieke overstroming met boezemwater zorgde voor acherblijvend slib, juist voldoende om het gewas het volgend jaar weer te doen groeien. Dit systeem was zeer stabiel en heeft het enkele eeuwen volgehouden. Met de toepassing van kunstmest zou dit alles veranderen.
Inventarisaties van flora en fauna uit de dertiger jaren zijn helaas onbekend. Uit overlevering en rekonstruktie van huidige plantegemeenschappen mag men aannemen dat de polder toen zeer soortenrijk was. Niet alleen door het gebruik destijds, maar ook door de abiotische faktoren als overgangsgebied van zand naar veen en plaatselijk een dun kleidekje op dit veen. Deze overgang werd (en wordt) hier en daar nog versterkt door het opkwellen van kalkrijk grondwater, plaatselijk zelfs zilte kwel en regelmatig overstromingen. De begroeiing van de bûtlânnen bestond uit kruidenrijke hooilanden met soorten als: dotterbloem, tweerijige-, en scherpe zegge, koekoeksbloem, grote ratelaar, waterdrieblad, waterkruiskruid, breedbladige orchis, kievitsbloem en vele andere soorten. Hier vonden vogelsoorten als kwartelkoning en kemphaan hun broedgebied. De oogstende boeren werden belaagd door agressieve zwarte sterns, terwijl de ooievaar onverstoord de maaimachine nauwlettend bleef volgen om de Noordse woelmuis als hapje niet te missen. Maar dit alles zou veranderen, want na de Tweede Wereldoorlog kwam de mechanisatie in de landbouw op gang en het gebruik van kunstmest nam een grote vlucht. De kenmerkende verschillen tussen wei- en hooilanden, ontstaan door afstand en mestgebrek, vervaagden geleidelijk. De grote nivellering deed zijn intrede. De Ryptsjerkerpolder ging mee in de snelle ontwikkeling die de landbouw meemaakte. Ongeremd zette dit proces zich voort tot in de zestiger jaren.

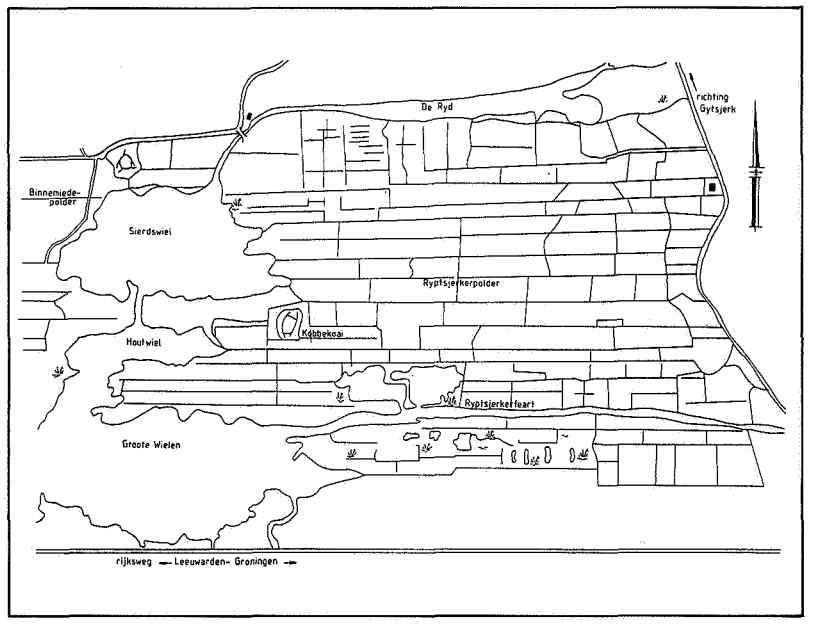

Intrede van de rekreatie

In de jaren zestig ontstond het 'Groene Ster'-plan. Volgens planologen zou de stad Leeuwarden sterk in inwonertal toenemen. Er werd een plan bedacht om in de nabije omgeving van de stad voorzieningen te realiseren voor rekreatiemogelijkheden van de stedelingen. Bekrompenheid kan men de bestuurders van die tijd niet verwijten. Zeer voortvarend werden partikuliere landerijen systematisch aangekocht, gesteund door het ministerie van CRM afd. Openluchtrekreatie. Bijna komplete polders als Binnenmiede- en Weeshuispolder veranderden van eigenaar. Het meertje de Kleine Wielen en omgeving werden aangekocht en volledig ingericht tbv. de rekreatie. De noordgrens van de Groene Ster zou worden gevormd door de nieuw aan te leggen autosnelweg Leeuwarden-Groningen, die getraceerd was juist ten noorden van de Ryptsjerkerpolder. Ook de Ryptsjerkerpolder werd grotendeels aangekocht. Zelfs de naam werd veranderd in 'deelplan Groote Wielen Oost', onderdeel uitmakend van het Groene Ster-plan. Voor dit gebied waren plannen om ca. 40 ha te bebossen en speelweiden aan te leggen. Het plan voorzag ook in de aanleg van parkeerterreinen voor de bezoekers. Het water de Ryd zou zodanig worden verbreed, dat een roeibaan van Olympische afmetingen zou ontstaan.
De toekomstverwachtingen kwamen echter niet uit. In het begin van de jaren zeventig groeide Leeuwarden niet in inwonertal, er dreigde eerder teruggang. Veel mensen verkozen te wonen in de omliggende dorpen die daardoor sterk uitbreidden. Daarnaast zakte de ekonomie ineen, zodat de geldstroom uit Den Haag opdroogde. Eerst werden de ambitieuze plannen op een laag pitje gezet, in de hoop dat het slechts een tijdelijke inzinking was; maar door de realiteit gedwongen besloot men in 1975 geheel af te zien van dit dure inrichtingsplan en de nevenfunktie van het gebied (natuurgebied) op te waarderen. De gemeente Leeuwarden zocht kontakt met It Fryske Gea om te praten over een eventuele overname van de polder. Dit was voor de hand liggend, omdat It Fryske Gea als natuurbeheersinstantie reeds eigenaar was van een eendenkooi en ca. 10 ha grasland in deze omgeving. Een overname van de polder stuitte echter vooral binnen het ministerie van CRM op moeilijkheden. Men koos daarom voor het uitgeven in erfpacht voor een periode van vijftig jaar.

Veranderingen in graslandbeheer

Doordat de Ryptsjerkerpolder nu de status van natuurgebied had verkregen werd besloten het beheer van de graslanden geleidelijk om te buigen. Hoofddoel van het beoogde beheer werd verschraling, met als einddoel een rekonstruktie en fixering van de vooroorlogse situatie van het landgebruik. Vooral de weidevogels zouden hierbij gebaat zijn. Het land werd op jaarbasis verhuurd en ieder jaar werden de voorwaarden iets aangescherpt. Bewust werd gekozen voor de geleidelijke weg, omdat de opgelegde beperkingen in het gebruik op veel weerstand stuitte bij de boeren. Deze weerstand werd ook nog vergroot door de inmiddels sterk gestegen grondprijzen. Verscheidene pachters (voorheen eigenaar) konden dit, ondanks de zeer goede verkoopprijs, moeilijk verkroppen. De landbouw bleef groeien en menigeen kreeg

spijt van zijn verkoop. Maar vaak werden deze frustraties afgereageerd op de natuurbescherming.
Het gebruik van kunstmest en beweiding op de bûtlânnen werd afgebouwd. In een later stadium werd het gebruik van organische mest op de hooilanden ook aan banden gelegd, terwijl dit gebruik op de weilanden juist gestimuleerd werd door middel van kortingen op de pachtprijs.
Voor de maaidatum kwamen ook regels. Maar terug in de tijd bleek meestal toch niet haalbaar. Alles was veranderd. Het effekt van een zware trekker op de bodem is niet te vergelijken met paardentraktie en de kwaliteit van regen- en boezemwater was niet meer dezelfde van veertig jaar geleden.
Was het beheer van natuurgebieden in de jaren zeventig vooral gericht op konservering van bepaalde waarden, begin jaren tachtig veranderden de inzichten. Bovendien daalde de belangstelling voor verpachting en werd het in eigen beheer hooien steeds duurder. Om toch de grazige begroeiingen te behouden werd naar alternatieven gezocht en het fenomeen 'begrazing' deed zijn intrede in de Ryptsjerkerpolder. Het oostelijke gedeelte van de polder die bestaat uit relatief hoge zandgrond leek hiervoor het meest geschikt. Besloten werd om hierbij Exmoorpony's te gebruiken, het meest geharde, sobere paardenras van West-Europa. Vanaf 1982 wordt een steeds uitbreidend polderdeelte met deze dieren begraasd, terwijl de bemesting wordt gestopt. De reaktie van de flora op dit drastisch veranderen van het beheer in dit terreingedeelte is bijzonder interessant. De eerste jaren breidde akkerdistel zich spektakulair uit, tot grote ongerustheid van aangrenzende boeren. Wanneer het zaadpluis rijp was doemde een vergelijking met een katoenplantage op. Ondanks sterke druk van de omgeving is het advies van deskundigen (Rijksinstituut voor Natuurbeheer) opgevolgd: 'Niks aan doen, gaat vanzelf over'. In de omgeving heeft nooit iemand hiervan overlast ondervonden en na vier jaar verdween de akkerdistel even spektakulair als de komst destijds. Na zeven jaar begrazingsbeheer en geen bemesting is de verschuiving in aantal en soorten in de vegetatie opmerkelijk. De 'rijke' soorten als raaigras ruimen het veld en 'armere' soorten als ruige zegge en ereprijs nemen snel toe. De diversiteit is nu al aanmerkelijk vergroot. In het voorjaar van 1989 is een kleine kudde Soay-schapen (een primitief schapenras, afkomstig van de St. Kilda-eilanden nabij de Hebriden) aangeschaft om in de toekomst eventueel ook deze graslanden in kombinatie van Exmoorpony's en/of Schotse Hooglanders te begrazen, om de open struktuur van het landschap te handhaven. Hopelijk zal de Ryptsjerkerpolder in de toekomst als één groot kompleks begraasd worden.

Waterhuishouding

De Ryptsjerkerpolder werd vanouds door twee grote poldermolens bemalen. Verschillende kleine zelfstandige poldertjes werden vroeger bemalen door windmotoren, terwijl een aanzienlijk deel vrij voor de boezem lag. Vermeldenswaardig is, dat één van de molens (in de Warren) twee keer door de bliksem werd geraakt en beide keren afbrandde. Zeer opmerkelijk is dat dit de eerste keer gebeurde op 31 januari 1908 en de tweede keer op 31 januari 1933. Een tussenpoos van precies 25 jaar! Na de tweede brand werd de molen niet opnieuw opgebouwd.
De andere grote poldermolen brandde op zondagmiddag 2 juni 1968 door onbekende oorzaak af. Voor de bemaling van de polder had dit geen gevolgen, omdat de molen al vanaf 1955 geen funktie meer had. In dat jaar was namelijk de Ryptsjerkerpolder verbonden met een nieuw gebouwd elektrisch gemaal aan de Slachtedyk ten oosten van Ryptsjerk (Waterschap het Buitenveld). Dit besluit om het gebied in oostelijke richting af te malen betekende een grote ommekeer. Nu werd het water heel onlogisch over de zandrug naar het lager gelegen 'Buitenveld' gepompt. Voor de hydrologie van

Exmoorpony's als begrazers (nazomer)

Kievitsbloem

het gebied had dit zeer ernstige gevolgen. In de zandgrond van het gebied werden tot 2 meter diepe sloten gegraven, waardoor het regenwater meteen werd afgevoerd, in plaats van hier te infiltreren en in de lage stukken op te kwellen. Door het in verval raken van windmotoren ontstond in de jaren zestig een zeventig een dermate ingewikkelde waterbeheersingspuzzel van legale en illegale voorzieningen dat vrijwel niemand het geheel meer kon overzien.
In 1988 en 1989 zijn plannen ontwikkeld om aan deze chaos een einde te maken. Herstel van het natuurlijke reliëf en de hydrologie in het gebied en de bodemopbouw zijn basisvoorwaarden voor een optimaal beheer geworden. In 1988 zijn diepgegraven sloten in het oostelijke gedeelte van de polder, die nodig waren voor afvoer ('bij de berg op'), gedempt met grond uit de lagere gedeelten in het gebied. Aangenomen mag worden, dat de bij het graven van deze sloten vrijgekomen grond destijds is gebruikt om deze laagten op te vullen. Hierdoor is nu het reliëf grotendeels 'hersteld'. Dit hoge zandgebied kan nu weer funktioneren als inzijggebied en het lage westelijke veengebied voeden met kwelwater. Het overtollige water zal dan kunnen worden weggemalen in noord-westelijke richting.

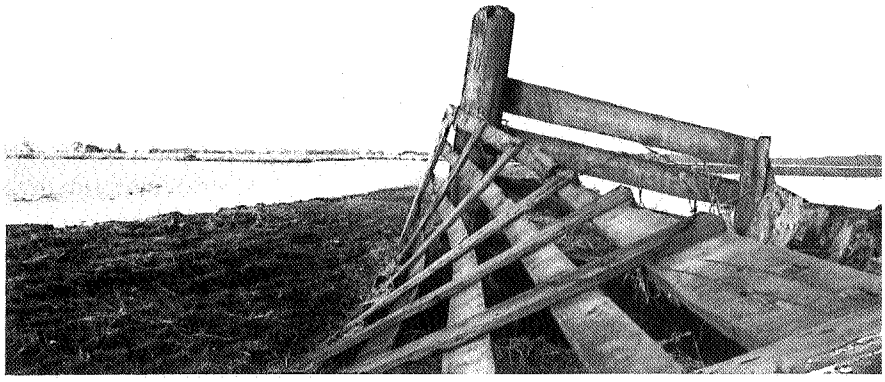

Kooipolder met grote ratelaar en kalmoes

Kemphaan, broedvogel van het kruidenrijke hooiland

Zwemmen, schaatsen, surfen

De Groote Wielen aan de westkant in de nabijheid van de stad Leeuwarden, zijn vanouds een rekreatiegebied. De kwaliteit van het water in de stadsgrachten was in de jaren dertig al zo verslechterd, dat het als zwemwater niet meer te gebruiken was. In deze tijd werd een zwembad gebouwd aan de zuidoever van de Groote Wielen. Ook verrees hier een paviljoen. Op kleinere schaal gebeurde hetzelfde bij de Sierdswiel. Bij de monding van de Ryd werd ook een klein paviljoen gebouwd, afgestemd op het publiek uit de Trynwâlden. De zich hier bevindende harde zandplaat op de meerbodem maakte deze plek geschikt als 'baaiersplak'.

Ook als schaatsgebied zijn de Wielen in trek en het is hier dat vaak als eerste in het land de schaatsen worden ondergebonden.
Op de Wielen wordt intensief gesurfd. De verhouding aantal plankzeilers-oppervlakte water is het hoogst in heel Friesland. Om verstoring van de tienduizenden pleisterende eenden en ganzen in de herfst en de winter te voorkomen, wordt op 1 oktober bebording en betonning aangebracht op de scheiding van Groote Wielen en Houtwiel. Van 1 oktober tot 1 april zijn de Houtwielen en de Sierdswiel voor plankzeilers verboden, om de rust op deze meren en de aangrenzende ondergelopen bûtlânnen te garanderen. In deze periode wordt ook de aanlegkade met voorzieningen voor plankzeilers aan de monding van de Ryd afgesloten.
In de Ryptsjerkerpolder zijn twee gemarkeerde wandelroutes aangelegd. Het publiek kan hier gebruik van maken gedurende de periode 15 juni tot 1 oktober. Voor kleinere groepen bestaat de mogelijkheid om onder leiding een exkursie in de polder aan te vragen (hooilandflora-effekten van begrazing-waterwild).
In de nok van het bedrijfsgebouw van 'It Fryske Gea' aan de Kooiweg nr. 3 te Gytsjerk is een uitkijkpost gebouwd met fraai uitzicht over de ondergelopen bûtlânnen (ganzen, eenden en steltlopers). Op aanvraag kan men hier gebruik van maken (tel. 05103-2540).

Soay-schapen. Een van de weinige rassen dat ook onder natte omstandigheden goed gedijt

Hoopvol perspektief

Op dit moment vormt de Ryptsjerkerpolder (Wielengebied) een door kultuurland omsloten enklave. De snelweg Leeuwarden-Groningen is een ernstige barrière voor migrerende zoogdieren. In 1978 zijn de laatste visotters uit het gebied op deze weg gesneuveld.
In het Natuurbeleidsplan wordt gesproken over de ekologische hoofdstruktuur van Nederland. Dit is een samenhangend netwerk van in (inter-) nationaal opzicht belangrijke, duurzaam te behouden ekosystemen.
Het Wielengebied maakt deel uit van deze hoofdstruktuur (kerngebied) en getracht zal worden een aansluiting te realiseren naar het zuidelijk gelegen kerngebied 'De Alde Feanen', via omgeving Kleine Geest, Louwsmeer en Wargaastermeer.
Voor verbinding Lauwersmeer in het noordoosten is in eerste instantie het stroomdal van Ryd en Bouwepet belangrijk. Dit stroomdal vormt de enige logische verbinding naar het Ottema-Wiersma reservaat en Sippenfennen. Het dal staat aangegeven als verbindingszone en zou zo snel mogelijk de status van natuurgebied moeten verkrijgen vanwege grote (potentiële) natuurwaarden als aanwezig reliëf en een relatief ongestoorde hydrologie. Plaatselijk komt het kwelwater zelfs als kleine fonteintjes uit de slootbodem.
Ook van zeer groot belang voor afronding van de Ryptsjerkerpolder als natuurgebied is de noordflank van het stroomdal van de Ryd (tussen de Ryd en Gytsjerk). Dit eveneens geomorfologisch uitermate belangrijke gebied, rijk aan overgangen, zou ook de status van natuurgebied moeten verkrijgen. Niet alleen omdat het landschappelijk een eenheid vormt met de Ryptsjerkerpolder, maar ook om de hier (nog) voorkomende zeldzame plantesoorten als ondergedoken moerasscherm en waterpunge. Verdere aantastingen van het kleine stroomdal door kultuurtechnische werken zijn anno 1989 onverantwoord.
Bij realisatie van aankoop van voornoemde gebieden zal een aaneengesloten natuurgebied ontstaan van ca. 1000 ha (Binnenmiede t/m Sippenfennen) met een lengte van bijna acht kilometer, dat met enige voorzieningen integraal duurzaam zou kunnen worden beheerd cq. begraasd. Voor de natuur biedt dit een hoopvol perspektief en voor de bevolking uit de wijde omgeving een toekomstig natuurgebied, dat de moeite van een bezoek meer dan waard is.